

De Noodzakelijke De(con)structie van Oostenrijk-Hongarije

Yves Decock

©Yves Decock

Eerste druk:

ISBN 9789464355598

13 juni 2021

Tweede druk:

ISBN 9789465316611

5 november 2025

De Noodzakelijke De(con)structie van Oostenrijk-Hongarije

Yves Decock

Inhoud

Conclusie	7
Hoofdstuk 1 : Zelfbeschikking: de geschiedenis van een idee in vogelvlucht.....	11
Hoofdstuk 2 : Een leemte in het hart van de Liberale Politieke Filosofie.....	24
Hoofdstuk 3: Eerste schermutselingen : het Habsburgse en Ottomaanse Rijk	39
Hoofdstuk 4: De ontmanteling van het Habsburgse Rijk: fase 1 (1848 -1914)	56
Hoofdstuk 5: De ontmanteling van het Ottomaanse Rijk.....	77
Hoofdstuk 6: De ontmanteling van het Habsburgse Rijk: fase 2 (1914 -1945)	94
Hoofdstuk 7: De ontmanteling van het Habsburgse Rijk: fase 3 (Joegoslavië valt uiteen)....	129
Hoofdstuk 8: België	143
Hoofdstuk 9: Catalonië	161
Hoofdstuk 10: Israël.....	176
Hoofdstuk 11: De Verenigde Staten	178
Hoofdstuk 12: China	183
Hoofdstuk 13: India	188
Bibliografie	193

Conclusie

In dit boek staat de de(con)structie van Oostenrijk-Hongarije, de laatste verschijningsvorm van het Habsburgse Rijk, en van haar opvolgersstaten, Tsjechoslovakije en Joegoslavië centraal. Deze geschiedenis vormt het *bewijs* voor een drietal stellingen:

- De creatie van de Europese Unie zoals we die nu kennen is niet gebaseerd op het afwijzen of ‘transcenderen’ van het nationalisme maar is enkel en alleen mogelijk omdat het nationalistisch programma anno 2000 zo goed als volledig werd gerealiseerd in Europa. Vanuit dat perspectief verschijnt de Europese Unie als de realiteit geworden ‘broederschap van naties’, waar de 19de eeuwse Italiaanse nationalist Mazzini van droomde. In tegenstelling tot wat de traditionele verhaallijnen ons wil laten geloven betekent de vorming van de Europese Unie géén fundamentele breuk met het verleden: de Europese Unie bouwt verder op de natiestaten.
- Het realiseren van het nationalistisch programma houdt de omvorming in van multitalige staten in Europa tot taalkundig homogene natiestaten. De realisatie van dat programma nam zo’n tweehonderd jaar in beslag: het begon met de Franse Revolutie en bereikte een nieuw maar niet noodzakelijke laatste mijlpaal met het uiteenvallen van Joegoslavië. Het voorgaande betekent niet dat er in Europa geen nationalistische conflicten meer zouden bestaan. Sommigen zien hier anachronismen in en zijn van mening dat we ons vandaag de dag moeten focussen op andere en belangrijker problemen. Maar deze nationalistische conflicten zijn geen anachronismen: het anachronisme is dat de nationalistisch-democratische logica nog niet overal in Europa is uitgerold in het begin van de 21ste eeuw.
- Het realiseren van het nationalistisch programma viel samen met het democratiseren van de samenlevingen. In de feiten was er geen tegenstelling tussen nationalisme en democratie. Beide waren twee kanten van éénzelfde medaille. Nationalisme was en is een progressieve beweging die zelfbewustzijn en zelfbeschikking aanreikte aan onderdrukte volkeren. Het realiseren van het nationalistisch programma blijkt doorheen de

geschiedenis vrij gewelddadig te zijn. Vaak valt dit geweld te verklaren door de weigering van heersende groepen om de macht op democratische wijze te delen met de “niet-historische” naties. Slechts wanneer nationalisme wordt bezoedeld met racistische of imperialistische theorieën wordt nationalisme gevaarlijk. Maar dat geldt niet alleen voor nationalisme maar ook voor ideologieën zoals kapitalisme, socialisme en communisme.

De geschiedenis van het uiteenvallen van Oostenrijk-Hongarije moet ook dienen als ‘template’ om het uiteenvallen van het Ottomaanse Rijk in ééntalige natiestaten en de evoluties in staten zoals België en Spanje, te beschrijven.

In de marge doemen een aantal vragen op:

- Kon het nationalistisch programma ook op een niet-gewelddadige wijze worden gerealiseerd? Zeker diegenen die het nationalisme zonder meer verwerpen moeten een gefundeerd antwoord kunnen geven op deze vraag.
- In welke mate kan deze geschiedenis ook een ‘template’ vormen om ontwikkelingen in multitalige staten in Afrika, Zuidoost-Azië of Zuid- en Midden-Amerika beter te begrijpen?
- Te onderzoeken valt of een nationalisme dat losgekoppeld is van territorium een zinvol alternatief kan bieden. Een dergelijke alternatieve uitwerking van nationalisme kan relevant zijn voor staten die aan de diverse naties binnen hun grenzen een grotere politieke betekenis wensen te geven zonder de samenhang van de staat zelf in gevaar te brengen. Een dergelijke alternatieve invulling kan ook relevant zijn voor volkeren die voorlopig nog geen eigen staat hebben of voor de politieke organisatie van de megalopolissen die zich overal in de wereld vormen en elk op zich smeltkroezen van diverse naties zijn..

Lang geleden had het Habsburgse Rijk een negatieve bijklank: het werd ‘de kerker van de volkeren’ genoemd en de liberaal-nationalistische revolutie van 1848 (die mislukte) werd ooit omschreven als ‘le printemps des peuples’.

Vandaag de dag geniet het Habsburgse Rijk van een soort eerherstel. Het wordt voorgesteld als een geslaagd multicultureel geheel dat enkel en alleen ten onder ging door de dwangmatige obsessies van nationalisten. Sommigen stellen ook dat het níet ten onder ging aan de interne nationalistische twisten maar enkel en alleen omdat het stommelings betrokken raakte in een oorlog.

In dit boek verdedig ik zonder meer de oude visie op het Habsburgse Rijk: de vorm die ze aannam in 1867, namelijk die van een duale monarchie Austro-Hongarije hield in dat de Duitsers (die een minderheid vormden in Oostenrijk) en de Hongaren (die een minderheid vormden in Hongarije) een coalitie vormden om de Slavische volkeren vooral níet aan de macht te laten deelnemen. De geschiedenis tussen 1867 en 1914 toont aan hoe poging na poging om verder te democratiseren of om parlementen een relevante rol te laten spelen, doodliep op de weigering van de Oostenrijkers en Hongaren om medezeggenschap te verlenen aan de Slaven. Het Habsburgse Rijk moest dan ook verdwijnen om de Slavische volkeren te kunnen bevrijden. Het Boheemse conflict tussen Tsjechen en Duitsers werd pas finaal opgelost met de verdrijving van de Duitsers uit Bohemen in 1945. Conflicten tussen de Zuid-Slavische volkeren werden pas beslecht na het eind van het communisme met het uiteenvallen van Joegoslavië.

Deze interpretatie van de geschiedenis bepaalt hoe we kijken naar de Europese Unie. Volgens onze interpretatie bestaat er een fundamenteel verschil tussen het Habsburgse Rijk en de Europese Unie: Oostenrijk-Hongarije, was gebaseerd op een akkoord om de Slaven onder de knoet te houden; de Europese Unie daarentegen is gebaseerd op de vrijwillige deelname van haar leden. Dat verschil is essentieel. Nationalisten keren zich vaak tegen de Europese Unie precies met het argument dat het een verdrukker is zoals het Habsburgse Rijk er een was. Wat dus niet correct is.

Nationalisten argumenteren verder dat Europa nooit kan functioneren als een natiestaat omdat Europa geen eigen taal heeft. Kosmopolieten daarentegen verwijten de nationalist en de natiestaten dat ze de vorming van zo'n Europese politieke Entiteit tegenwerken. Voor hen moeten de natiestaten op de schop. Zowel de nationalist als de kosmopolieten maken op dit punt dezelfde fout: ze beoordelen de Europese Unie alsof het een natiestaat zou zijn. Voor nationalist kan de Europese Unie de natiestaten niet vervangen. Daar hebben ze gelijk in, alleen is dat niet de bedoeling van de Europese Unie. Kosmopolieten daarentegen zijn fout in de mate dat zij de Europese Unie effectief proberen te denken als een Super natiestaat die de oudere natiestaten uit

de weg moet ruimen. Dat is ze niet en dat kan ze nooit worden omdat ze inderdaad niet over een gemeenschappelijke taal beschikt. De Europese Unie is eerder een “unidentified political object” zoals Jacques Delors het ooit formuleerde: iets dat lijkt op een federatie van natiestaten. Het dient dan ook als zodanig, als een casus sui generis, geëvalueerd te worden.

Om dit thema af te ronden citeren we uit eigen werk: “...het nationale niveau blijft de fundamentele hoeksteen van de Europese Constructie. Een Europese kathedraal bouwen en daarbij de nationale funderingen verwaarlozen staat gelijk met het bouwen van een fata morgana, een monster zonder wortels in het democratisch proces. Er is geen tegenstelling tussen een Europese federatie en de samenstellende natiestaten. Geen van hen heeft een toekomst zonder de ander.”¹

De lezer die eerder ‘verblind door universalisme’ gelezen heeft zal mogelijks een déjà-lu gevoel krijgen bij de lectuur van de eerste twee hoofdstukken. Ze bevatten onze algemene theorie over nationalisme en het belang van taal bij natievorming.

Deze geschiedenis kan overkomen als saai en de aandacht die we besteden aan de verschillende mislukkingen om veranderingen te realiseren kan overkomen als overbodig (want ze leiden toch tot niets). Maar deze mislukkingen en de redenen voor hun mislukking zijn net essentieel in het verhaal: ze vormen het bewijs dat Oostenrijk-Hongarije niét in staat was zichzelf op geweldloze wijze om te vormen tot een echte federale democratie waarin ook de Slaven volwaardig konden deelnemen aan de macht. En de mislukking herhaalt zich met het gewelddadige uiteen spatten van Joegoslavië. Alles samen is dit het verhaal van een lang gerekte tragedie: het onvermogen om op geweldloze wijze democratische natiestaten te creëren met op de achtergrond de niet-beantwoorde vraag of het anders kon.

¹ Decock, Y., *Verblind door Universalisme*, Brave New Books, 2021, p. 49

Hoofdstuk 1 : Zelfbeschikking: de geschiedenis van een idee in vogelvlucht

De Franse Revolutie wijzigde de spelregels van het politiek bedrijf op ingrijpende wijze. Van het ene moment op het andere verloren feodale meesters hun voorrechten. Slaven en lijfeigenen werden eigenaars en burgers. Aristocratische privileges werden vervangen door de wil van de natie (*le peuple, das Volk, narod*). Tot dan hadden keizers, koningen en tsaars geregeerd, zonder daarbij gehinderd te worden door grondwetten, verkiezingen of parlementen. Tot dan werd geschiedenis gemaakt en geschreven door de heersers en hun feodale aristocratieën. Vanaf nu werden burgers niet alleen beschermd tegen de macht van de staat maar mochten ze zelf hun vertegenwoordigers in het parlement aanduiden. Artikel 3 van ‘De Rechten van de Mens en van de Burger’ dat werd opgemaakt tijdens de Franse Revolutie in 1789 bepaalde dat “de bron van alle soevereiniteit in essentie berustte in de natie; geen enkele groep, geen enkel individu mag autoriteit uitoefenen als die daar niet expliciet op is gebaseerd.” Het stemrecht, initieel beperkt tot een geprivilegieerde groep, werd met het voortschrijden van de jaren uitgebreid. Het electoraat groeide overeenkomstig en tegelijk ook de fundering van de soevereiniteit. “Het revolutionaire gebeuren van de 19de eeuw was het binnendringen van het volk, ‘de massa’s’, in de politiek,” volgens de Britse historicus A.J.P.Taylor.²

De nieuwe concepten van Vrijheid en Soevereiniteit brachten niet alleen een revolutie teweeg van de interactie tussen het individu en de staat maar ook van de interacties tussen de volkeren. Het zelfbeschikkingsrecht van de volkeren werd het nieuw politiek axioma. Waar een volk heerste over een ander, verklaarde de revolutie zulke situatie onaanvaardbaar. Multinationale rijken zoals dat van de Habsburgers en van de Ottomanen werden beschouwd als onderdrukkende, niet-democratische verbanden. Het was daarom perfect legitiem voor de onderdrukte naties om in opstand te komen en de heerschappij van de vreemdelingen af te werpen. Nationalisme, begrepen als het recht op zelfbeschikking van de volkeren, was een rechtstreeks gevolg van de invoering van democratie en stemrecht.

De Franse Revolutie bracht een cascade van gebeurtenissen op gang die de liberale en democratische concepten over Europa en de rest van de wereld

² Taylor, A.J.P. *The Habsburg Monarchy, 1809-1918*, Penguin Books, 1990, reprint, p. 32

verspreidde. Franse legers, onder de leiding van Napoleon Bonaparte, gekoppeld aan de kracht van de ideeën zelf en de oprichting van scholen om de nieuwe filosofie te verspreiden, zowel binnen Frankrijk als daarbuiten, leidden uiteindelijk tot de desintegratie van de Habsburgse en Ottomaanse Rijken en de geboorte van verschillende nieuwe natiestaten. Revolutionair Frankrijk, onder de leiding van Napoleon, steunde het Pools nationalisme tegen de Russische Tsaar, vormde een proto-Italiaanse staat, een staat voor de Zuid-Slaven (Illyria), en leerde de Duitsers hoe ze zich konden verenigen door de creatie van de Confederatie van de Rijn (Rheinbund) in 1806. In 1815 waren de 300 politieke entiteiten die de Duitse landen hadden omvat op het ogenblik van de Franse Revolutie, gereduceerd tot 38 staten.

Terwijl het uiteraard zeer ironisch is dat Napoleon een aanzet gaf tot de eenmaking van Duitsland, stopte de ironie daarmee niet. Als reactie op de bezetting van Duitsland door de troepen van Napoleon, ontwikkelde de Duitse filosoof Fichte een concept van politiek romantisch nationalisme in zijn 'Reden an die deutsche Nation'. De Fransen hebben het modern nationalisme en het concept zelfbeschikkingsrecht dan ook op twee verschillende manieren verspreid: enerzijds door hun militaristisch expansionisme, waarbij ze in de marge ook revolutionaire gedachten verspreidden en anderzijds door het opwekken van nationalistische gevoelens als reactie op dit oorlogszuchtig expansionisme.

Na de nederlaag van Napoleon in 1815 kwamen de conservatieve krachten van Europa, Pruisen, Rusland en Oostenrijk, aangevuld met Groot-Brittannië, overeen om de nieuwe revolutionaire gedachten onschadelijk te maken. Toen de Grieken in 1820 in opstand kwamen tegen de Ottomanen bleven de Europese regeringen initieel trouw aan hun conservatieve gelofte en probeerden niet in het conflict betrokken te raken, niettegenstaande de sympathie van hun publieke opinies voor de Grieken. Enkel de Russen die het Griekse streven naar autonomie reeds hadden aangezwengeld onder Catherina De Grote, steunden de opstand. Ze beschouwden de Grieken als broeders alleen al omwille van het gedeelde orthodox geloof. De Russen zagen het Ottomaanse Rijk niet als een deel van de Conservatieve Orde die ze beloofd hadden te verdedigen. En bovenop de broederlijke gevoelens die ze koesterden voor hun mede-gelovigen, hadden ze ook eigen geopolitieke ambities: ze droomden ervan om Constantinopel te veroveren zodat hun vloot rechtstreeks toegang zou verkrijgen tot de Middellandse Zee. Uiteindelijk bogen de westerse mogendheden voor hun publieke opinies en in 1827 kwamen ze tussen

aan de kant van de Grieken en versloegen ze de Turkse vloot bij Navarino. Dit bezegelde de uitkomst van de oorlog en Griekenland werd onafhankelijk.

Ondertussen had de boodschap van de Franse Revolutie ook Zuid-Amerika bereikt waar de kolonies zichzelf onafhankelijk verklaarden van het moederland Spanje. In Europa gingen stemmen op om de opstanden de kop in te drukken. Toen het nieuws van een mogelijks door Europa opgezette contrarevolutie Amerika bereikte, declareerde de Amerikaanse President Monroe het principe ‘America for the Americans’ dat moet begrepen worden als een liberale en nationalistische slogan: liberaal omdat Monroe de vrijheden van de nieuwe Zuid-Amerikaanse staten bevestigde tegen de Europese conservatieve reactie; nationalistisch omdat de slogan het recht op zelfbeschikking van de Zuid-Amerikaanse staten bevestigde. Opnieuw functioneerden nationalisme en liberalisme als een Siamese tweeling. Conceptueel is het onderscheid tussen de twee helder. In de feiten komen ze samen voor en zijn ze onafscheidelijk.

1848 was de volgende mijlpaal voor de realisatie van het nationalisme in Europa. In dat jaar vermengden de Franse revolutionaire en de Duitse romantische ideeën over zelfbeschikking zich met elkaar en vormden een explosieve cocktail. De conservatieve regimes van Europa beefden onder druk van de liberale revoluties. In Parijs, Wenen en Praag trokken de massa's de straat op en de autoriteiten lieten hun hoofdsteden en paleizen in de steek om hun levens te redden. Gedurende een korte periode vergaderde de Oostenrijkse Reichstag in het afgelegen Kremsier en werkte een ontwerp uit voor een moderne grondwet voor het Oostenrijkse Rijk. Paragraaf 21 bepaalde dat “alle volkeren van het Rijk gelijk zijn in rechten. Elk volk heeft een onaantastbaar recht om zijn nationaliteit in het algemeen en haar taal in het bijzonder te behouden. De gelijkheid van rechten op school, in de administratie, en in het publieke domein is gegarandeerd door de staat.”³ Net vooraleer de grondwet van Kremsier geratificeerd zou worden, werd de 18 jaar oude Frans Jozef de nieuwe Keizer, werd de revolutie verslagen en besloot de kersverse Keizer te regeren als een absoluut despoot en klasseerde de grondwet van Kremsier verticaal. De Hongaarse opstand tegen de centrale macht in Wenen werd uiteindelijk verslagen door het Russisch leger dat tussenkwam op verzoek van het Oostenrijks regime. De Russen kwamen hun verplichtingen na als lid van de

³ Sked, Alan, *The Decline and Fall of the Habsburg Empire 1815-1918*, Longman/ Pearson Education, 2001, p.146

conservatieve alliantie en herstelden de conservatieve orde in het centrum van Europa in 1848 (alhoewel lijfeigendom afgeschaft bleef in het Rijk). Kossuth, de leider van de Hongaarse opstand, ontsnapte en werd in New York onthaald als een vrijheidsstrijder: een nieuw voorbeeld van de innige omhelzing tussen nationalisme en liberalisme.

In 1848 had de Magyaarse adel hiermee wel bewezen dat ze de meest gevaarlijke natie was in het Rijk. Na de nederlaag van het Rijk tegen de Pruisische troepen van Bismarck in Sadowa (Königgrätz) in 1866, kwam Keizer Frans Jozef tot de conclusie dat hij een overeenkomst moest sluiten met de Hongaren. In 1867 kwam de 'Duale Monarchie' tot stand: het Rijk werd opgesplitst in twee grote delen: Oostenrijk ('Cisleithanië') en Hongarije. In essentie was dit een conservatief verbond tussen de Duitse en Hongaarse adel om de Slavische volkeren onderdrukt te houden. Na de creatie van de Duale Monarchie kon de Keizer al zijn energie en aandacht wijden aan het leger en aan buitenlandse zaken. In 1868 leek het er even op dat de Hongaren hun programma hadden opgegeven om alle volkeren van Hongarije te magyariseren: de progressieve Minister van Religie en Opvoeding, Baron Jozsef Eötvös (geholpen door Ferenc Deak), schreef de zogenaamde 'Nationaliteitenwet'. Deze wet probeerde de Magyar nationale staat te verzoenen met het bestaan van verschillende nationaliteiten in Hongarije: het gaf rechten aan minderheden, maar creëerde geen multinationale staat. De minderheden konden een lokaal bestuur opzetten in hun eigen taal. In niet-Magyar districten konden ze de belangrijkste administratieve functies invullen. In de staatsscholen kon elke nationaliteit die in aanzienlijke aantallen samenleefde, de gelegenheid krijgen om een opvoeding te verkrijgen in de eigen taal. Deze wet werd echter nooit toegepast en in praktijk bleven de Hongaren hun onverdeelde aandacht wijden aan de magyarisatie van de volkeren in Hongarije.

Dus werden zowel in het Oostenrijkse deel als in het Hongaarse deel van de Duale Monarchie op regelmatige basis progressieve grondwetten en wetten geschreven maar nooit in praktijk gebracht. Niettegenstaande het feit dat in Cisleithanië het stemrecht continu werd uitgebreid wat de Tsjechische natie toegang verschafte tot het politiek proces, veranderde dit niets aan de fundamentele verhoudingen tussen Duitsers en Tsjechen. In Hongarije viel het democratiseringsproces nog lichter uit en de magyarisatie werd onverkort doorgevoerd. Toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak regeerden de twee Meester Naties, de Oostenrijkers (Duitsers) en Magyaren, nog steeds over de onderworpen Slavische volkeren.

Op 28 juni 1919 bereikte de ideologie van de zelfbeschikking haar volgend hoogtepunt. Op die datum werd in Versailles het vredesverdrag getekend waarmee de Eerste Wereldoorlog formeel tot een eind kwam. Op 8 januari 1918 had President Woodrow Wilson van de Verenigde Staten zijn Veertien Punten programma gepresenteerd aan het Amerikaans Congres. Punt Tien luidde dat “aan de volkeren van Oostenrijk-Hongarije, wiens plaats tussen de naties we beveiligd en verzekerd willen zien, de meest vrije opportuniteit tot autonome ontwikkeling moet worden geboden”. Punt Tien had het niet over ‘onafhankelijkheid’.

De naties van Oostenrijk-Hongarije hebben het Verdrag van Versailles niet afgewacht om het Rijk uiteen te scheuren. In het noorden namen de Tsjechen de leiding in de creatie van Tsjechoslovakije. In het zuiden namen de Serviërs het voortouw in de creatie van het Koninkrijk van Serviërs, Kroaten en Slovenen. De twee Meester Naties van voorheen, de Oostenrijkers en de Magyaren, bleven achter met een natiestaat voor henzelf, weliswaar met een veel kleiner territorium dan waar ze recht meenden op te hebben.

Op 21 oktober verklaarde de Tsjechoslovaakse regering in Parijs haar onafhankelijkheid.⁴ Op dezelfde dag trokken de Duitse afgevaardigden zich terug uit de Reichsrat in Wenen en riepen een onafhankelijke Duits-Oostenrijkse Staat uit.⁵ Op 30 oktober verklaarde een Slovaakse Nationale Raad dat ‘de Slovaakse natie deel vormt van de Tsjechisch-Slovaakse natie, verenigd door de taal, en door de geschiedenis van haar cultuur’.⁶ Deze opinie werd niet gedeeld door de Slovaakse katholieke priester Andrej Hlinka die, van in den beginne, voorstander was van een afzonderlijke Slovaakse staat. Ongeveer de helft van het Slovaaks electoraat steunde hem.⁷ Op 29 oktober riep de Joegoslavische Nationale raad de onafhankelijkheid van Joegoslavië uit.⁸ Op 1 november splitste Hongarije zich formeel af van het Oostenrijks-Hongaarse Rijk en vormde een onafhankelijke staat. Op 11 november 1918 gaf Duitsland zich over.

In Versailles botste Wilson’s idealistisch nationalisme met de typisch Europese concepten over veiligheid en wraak én met de praktische realiteit van de heterogene mix van nationaliteiten in Centraal en Oost-Europa. De

⁴ Taylor, A.J.P., p. 267

⁵ Heimann, Mary, *Czechoslovakia, The State that Failed*, Yale University Press, 2009, p. 37

⁶ Seton-Watson, Hugh, *Nations and States*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1977, p. 173

⁷ Seton-Watson, H., p.173

⁸ Stavrianos, L.S., *The Balkans since 1453*, London, Hurst & Company, 2008, Fourth impression, p. 619

Amerikaanse President verdedigde de nood aan een nieuwe wereldorde gebaseerd op Zelfbeschikking . Dit was echter helemaal niet evident: het concept was volledig in tegenspraak met de Europese manier om dit soort zaken aan te pakken waarbij het belang van het behoud van het evenwicht tussen de machten voorop stond. Volgens de voormalige Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Henry Kissinger “was de aanname achter alle Europese akkoorden geweest dat grenzen konden worden aangepast in functie van de evenwichten tussen de machten, en diens noden hadden prioriteit over de voorkeuren van de betrokken populaties. ... In de naam van het evenwicht was Frankrijk verhinderd geweest om het Frans sprekend Waals deel van België te annexeren en was Duitsland ontmoedigd om een eenheid met Oostenrijk te vormen. Wilson verwierp deze benadering volledig, zoals de Verenigde Staten vanaf dan ook altijd heeft gedaan. Volgens Amerika's zicht op de dingen was het niet de zelfbeschikking die oorlogen veroorzaakte maar het gebrek eraan”.⁹

Het concept kwam niet zomaar uit de lucht vallen. Zelfbeschikking was een stichtingsprincipe van de Amerikaanse revolutie en de geest ervan had ook reeds de Monroe Doctrine geïnspireerd. In 1917 gebruikte Wilson die Monroe-doctrine om zijn visie op de na-oorlogse vrede te duiden: “Wat ik voorstel is dat de naties, als het ware, met één akkoord de doctrine van President Monroe zouden aannemen dat geen enkele natie er naar zal streven om haar zeggenschap uit te breiden over enige andere natie of volk.”¹⁰

Vandaag de dag wordt Wilson's positie door diverse auteurs geridiculiseerd en de manier waarop hij het begrip zelfbeschikking centraal plaatste bestempeld als ondoordacht. Ook Robert Lansing, Wilson's minister van Buitenlandse Zaken ten tijde van de onderhandelingen in Versailles, stond zeer kritisch tegenover het concept:

Hoe meer ik nadenk over de verklaring van de President met betrekking tot het recht op ‘zelfbeschikking’, des te meer ben ik overtuigd van het gevaar om zulke ideeën in de geest van sommige rassen te plaatsen; het moet onvermijdelijk leiden tot onmogelijke eisen op het vredescongres en problemen veroorzaken in veel verschillende landen. Welk effect zal het hebben op de Ieren, de Indiërs, de Egyptenaren en de nationalistten tussen de Boeren? Zal het niet leiden tot meningsverschillen, wanorde, en rebellie? Zullen de Mohammedanen van Syrië en Palestina en mogelijk

⁹ Kissinger, Henry, *Diplomacy*, New York, Touchstone, 1994, p. 222

¹⁰ Kissinger, H., p. 224, quoted in

van Marokko en Tripoli erop vertrouwen? Hoe kan het verzoend worden met het Zionisme, waaraan de President feitelijk toegewijd is? De zin is eenvoudigweg geladen met dynamiet. Het zal hoop opwekken die nooit gerealiseerd kan worden. Het zal, vrees ik, duizenden levens kosten; het is gedoemd om uiteindelijk gediscrediteerd te worden, om de droom te worden genoemd van een idealist die, slechts toen het te laat was om diegenen in bedwang te houden die probeerden het principe in werking te zetten, het gevaar ervan beseftte.¹¹

Lansing's kritiek is een uitermate conservatieve kritiek. Hij houdt niet van het concept van zelfbeschikking omwille van het sterk progressief, liberaal, emancipatorisch potentieel. Uiteraard was het concept 'gevaarlijk': het vormde een dodelijke bedreiging niet alleen voor de Oostenrijks-Hongaarse en Ottomaanse rijken, maar ook voor de Britse en Franse koloniale rijken. Nationalisme en Zelfbeschikking waren helemaal geen vage termen. Ze waren tot op zeer grote hoogte zelfverklarend. En zelfs indien een aantal theoretische vragen niet volledig beantwoord waren, geldt als principe dat revoluties niet wachten op de uitkomst van filosofische debatten om van start te gaan. In elk geval hebben noch de Amerikaanse noch de Franse Revoluties hierop gewacht. En ja, Lansing had gelijk: zelfbeschikking vormde een perfecte rechtvaardiging voor de opstand van de kolonies tegen de imperialistische meesters.

Uiteindelijk resulteerde Versailles in een compromis tussen het Wilsoniaans utopisme en het Europees, voornamelijk Frans, realisme. Henry Kissinger vat de uitkomst van het vredesproces als volgt samen: "Duitsland moest 13 procent van haar vooroorlogs territorium opgeven; het economisch belangrijke Noord-Silezië werd overgedragen aan het nieuw gecreëerde Polen, dat ook een uitweg naar de Baltische Zee kreeg en het gebied rond Posen, waarbij de zogenaamde "Poolse Corridor" werd gecreëerd die Oost Pruisen scheidde van de rest van Duitsland. Het klein gebied van Eupen-Malmedy werd aan België gegeven, en Elzas-Lotharingen werd teruggegeven aan Frankrijk. ... Tsjechoslovakije eindigde met 3 miljoen Duitsers en 1 miljoen Hongaren. ... Roemenië verwierf miljoenen Hongaren, Polen miljoenen Duitsers".¹² Verder werd een unie tussen Oostenrijk en Duitsland verboden wat in directe tegenspraak was met het principe van zelfbeschikking. Kissinger citeert Lloyd

¹¹ Lansing, Robert, quoted in Moynihan, Daniel Patrick, *Pandaemonium*, New York, Oxford University Press, 1993, pp. 81-83

¹² Kissinger, H., pp. 239-241

George, de Britse Eerste Minister, die in een memorandum aan Wilson op 25 maart schreef: “Ik kan geen grotere oorzaak bedenken voor een toekomstige oorlog dan dat het Duits Volk... zou omringd worden door een geheel van kleine staten, waarvan er veel bestaan uit volkeren die nooit tevoren een stabiele regering voor henzelf hebben kunnen vormen, maar waarvan er veel grote massa’s Duitsers bevatten die aandringen op hereniging met hun moederland.”¹³ Kissinger gaat zelfs verder: de toepassing van het principe van zelfbeschikking en de gevolgen daarvan, de creatie van kleine nieuwe natiestaten zoals Tsjechoslovakije en Polen, betekende de vernietiging van welke vorm van machtsevenwicht ook. Voortaan zou Frankrijk Duitsland alleen moeten confronteren.¹⁴ Er was geen andere grote mogendheid meer die grensde aan Duitsland om haar macht in te beperken. In dat opzicht versterkte Versailles de geopolitieke positie van Duitsland en zaaide het tegelijk de zaden voor een revanchistische politiek.

De Wilsoniaanse impuls in het vredesverdrag leidde tot de creatie van twee Slavische staten, Tsjechoslovakije en Joegoslavië. De Slaven van Tsjechoslovakije waren bevrijd van de Oostenrijkse heerschappij en de Zuid-Slaven bevrijd van de Hongaarse overheersing. Echter, onder de honderden miljoen Europeanen die recent het recht op zelfbeschikking hadden gekregen, waren er bij benadering 30 miljoen die “officieel waren erkend als uitzonderingen, die speciaal moesten worden beschermd door minderheidsverdragen”.¹⁵ Zowel Tsjechoslovakije als Joegoslavië waren gedoemd om te lijden onder dezelfde problemen die ook Oostenrijk-Hongarije permanent hadden gedestabiliseerd: een grote variëteit aan naties moest samenleven binnen de grenzen van één staat. Het ambitieniveau lag nu wel veel hoger. De nieuwe staten moesten democratisch zijn, een kwaliteit die niemand ooit had toegedicht aan het Oostenrijk-Hongaarse Rijk. Problemen met Duitse minderheden in Tsjechoslovakije en Polen zouden worden uitgespeeld door Adolf Hitler en worden gebruikt als argumenten om die landen binnen te vallen, wat direct zou leiden tot de Tweede Wereldoorlog. Dit is wat de Britse historicus Niall Ferguson hierover schrijft:

De belangrijkste reden voor de broosheid van de vrede in Europa was de fundamentele tegenstelling tussen zelfbeschikking en het bestaan van deze

¹³ Kissinger, H., p. 241.

¹⁴ Kissinger, H., p 242-243

¹⁵ Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, New York, Schocken Books, 2004, pp. 346-347

minderheden. Het was, uiteraard, theoretisch mogelijk dat al de verschillende etnische groepen in een nieuwe staat zouden akkoord gaan om hun verschillen te sublimeren in een nieuwe collectieve identiteit. Maar wat vaak gebeurde was dat een meerderheidsgroep claimde om de enige eigenaar te zijn van de natiestaat en van haar bezittingen; in theorie werd verondersteld dat er sprake zou zijn van bescherming van rechten van de minderheden. Maar in praktijk waren de nieuwe regeringen niet in staat niet te discrimineren in hun nadeel.¹⁶

De historica Margaret MacMillan vult aan dat de wereld

in 1919 ... nog terugdeinsde voor de uitwijzing van minderheden en gedwongen assimilatie afkeurde. Dus bleef slechts, zo leek het althans, het aanvaarden van de minderheid door de meerderheid over, een eigenschap die niet ruim beschikbaar was in veel landen. De vredestitelers deden hun best om verplichtingen op te leggen aan regeringen om hun minderheden goed te behandelen. De nieuwe staten en sommige van de kleine staten in het centrum van Europa moesten verdragen tekenen die hen ertoe verbonden om hun minderheden gelijk te behandelen, om hun godsdienst te tolereren en om hen diverse rechten toe te kennen zoals het gebruik van hun eigen talen. Zowel de Roemenen als de Joegoslaven protesteerden. Wat met soortgelijke voorzieningen voor zwarten in de Verenigde Staten of voor de Ieren in Brittannië, vroeg Koningin Marie van Roemenië aan Wilson. Waarom, vroeg Bratianu, de Roemeense Eerste Minister, was zijn land op deze manier gevisieerd? Italië had minderheden maar was niet gevraagd om te tekenen. Oost-Europeanen waren anders, vertelde Clemenceau hem onhandig. Alhoewel Roemenië en Joegoslavië uiteindelijk tekenden, was het geen voorspoedige start.¹⁷

Min of meer op hetzelfde ogenblik dat de ideeën van vrijheid en zelfbeschikking doordrongen in de westerse samenlevingen, creëerden dezelfde samenlevingen koloniale rijken die in hun essentie conflicteerden met deze ideeën. Op de een of andere manier was het Westen niet in staat of niet bereid om te zien dat de verlichte begrippen konden en zouden worden gebruikt door

¹⁶ Ferguson, Niall, *The War of the World*, London, Allen Lane, 2006, p. 166

¹⁷ MacMillan, M. *Peacemakers*, London, John Murray, paperback edition 2003, p. 497

andere volkeren, samenlevingen of culturen. Verblind door gevoelens van superioriteit en racisme (of het vooruitzicht op grote rijkdom) geloofde het Westen niet dat het nationalistisch principe van nut kon zijn voor de wereld buiten Europa.

Het concept van zelfbeschikking was te radicaal om te gebruiken in de stichtingsakte van de Volkenbond. De socioloog Daniel Patrick Moynihan neemt nota van het tegenstrijdige Britse standpunt over het onderwerp:

Lloyd George had niet de intentie om de leiding te nemen over de ontmanteling van het Britse Rijk. Het moest toegepast worden op de gebieden van de verslagen rijken: de Hohenzollerns, de Habsburgers, de Ottomanen . . . De Britse en Amerikaanse leiders van de Eerste Wereldoorlog en de vrede die erop volgde waren helemaal bereid om zelfbeschikking te gebruiken als een strategie om oorlog te voeren, en evenzeer bereid om het toe te passen met de eerlijke intentie om een vredesregeling voor Centraal-Europa uit te werken. Maar zij, vooral de Britten, hadden nog geen afstand gedaan van de notie dat zij konden regeren over onderworpen volkeren...¹⁸

Ook het Japans voorstel om een clausule van ‘raciale gelijkheid’ in de stichtingsakte van de Volkenbond op te nemen, werd verworpen. Terwijl de erkenning van het principe van Zelfbeschikking van de naties een ideologische fundering zou gelegd hebben voor een wereld waarin alle naties gelijk zijn, zou de bevestiging van het principe van ‘raciale gelijkheid’ rechtstreeks geleid hebben tot de onwettelijkheid van blank supremacisme, imperialisme en kolonialisme.

Op 12 augustus 1941 tekenden de President van de Verenigde Staten, F.D. Roosevelt en de Eerste Minister van het Verenigd Koninkrijk, W.S. Churchill, het ‘Atlantisch Charter’. Artikel 2 bepaalde dat ze geen territoriale wijzigingen konden aanvaarden die “niet in overeenstemming zijn met de in alle vrijheid uitgedrukte verlangens van de betrokken volkeren”. Artikel 3 bevestigde “het recht van alle volkeren om de vorm van regering te kiezen waaronder ze willen leven”. Deze artikels bevestigden het Wilsoniaans zelfbeschikkingsrecht als richtinggevend principe voor de herstructurering van Europa na de Tweede Wereldoorlog. Opnieuw zou het principe niet worden toegepast op Duitsland. Dit werd ook tot uitdrukking gebracht door de Britse Foreign Secretary in het

¹⁸ Moynihan D. P., pp. 90–91.